

УДК 339. 5

Клімчик В. В.,

викладач кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто погляди на сутність зовнішньоторговельної безпеки, її складові, необхідність забезпечення, можливі загрози та наслідки від них.

Ключові слова: економічна безпека, зовнішньоекономічна безпека, зовнішньоторговельна безпека, безпека імпорту, безпека експорту.

В статье рассмотрены взгляды на сущность внешнеэкономической безопасности, ее составляющие, необходимость обеспечения, угрозы и последствия от них.

Ключевые слова: экономическая безопасность, внешнеэкономическая безопасность, внешнеэкономическая безопасность, безопасность импорта, безопасность экспорта.

Options at the nature of foreign trade security, its components, the need for security, possible threats and consequences of them are considered in the article.

Keywords: economic security, external economic security, foreign trade security, security of imports, security of exports.

Постановка проблеми. Безпека держави – це здатність до гармонійного соціально-економічного розвитку, підтримки конкурентоспроможності, відстоювання економічних та політичних інтересів. Існування і розвиток країни у світовому глобальному середовищі має багато загроз та негативних наслідків від них. Особливо це стосується країн, що розвиваються, які більшою мірою залежні від світових фінансових організацій, думок і бажань міжнародних та регіональних спільнот. Тому забезпечення зовнішньоекономічної безпеки є надто важливим. Проте дослідження у цій галузі ще недостатні, оскільки зовнішні загрози і їх вплив є динамічними та не завжди передбачуваними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над дослідженням суті економічної безпеки держави та її концептуалізацією працюють такі науковці, як В. Геєць, В. Мунтян, О. Барановський, Я. Жаліло, А. Сухоруков, А. Пастернак-Таранущенко, І. Білько. Вивченню зовнішньоекономічної безпеки у сфері митної безпеки присвячені наукові праці П. Пашка та В. Мартинюка. А. Сухоруковим, Д. Венцковським досліджуються сутність, можливі загрози та наслідки зовнішньоторговельної безпеки, а також обґрунтовано визначення критеріїв, індикаторів, їх оптимальних значень у сфері аналізу зовнішньоекономічної безпеки.

Мета і завдання дослідження. Проаналізувати визначення дефініції економічна безпека та довести, що її складова зовнішньоекономічна безпека напряму чи опосередковано присутня у кожному визначенні. Уточнити поняття “зовнішньоторговельна безпека”, визначити можливі загрози.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація світової економіки – важливий чинник сучасного розвитку суспільства, відтворення економічних процесів, поглиблення взаємовідносин між країнами та угрупованнями (спільнотами), але повністю не досліджена, оскільки перебуває у постійній динаміці, часто змінній і непередбачуваній. Процеси лібералізації у фінансовій сфері та інтеграція фінансових ринків, що відбуваються нині у світовому господарстві, зумовлюють формування щодо цілісної економічної системи, яка фактично охоплює територію усєї планети і нав’язує свої “правила гри” національним господарствам. З розвитком глобалізації держава-нація втрачає здатність ефективно реалізувати свій суверенітет над валютою і фінансами. Висока зацікавленість вчених, політиків і олігархів до впливу цих процесів викликана можливими наслідками та загрозами для національної економіки від злиття та поглинання, переливів капіталів, відкриття кордонів, спрощення митних процедур.

У 90-ті роки ХХ століття в Україні активізувалася зацікавленість до проблем економічної безпеки. Це поняття увійшло до нормативної лексики законодавчих документів і зайняло чітку позицію в політичних дискусіях з економічних питань. Зокрема, в Конституції України зазначено, що “поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної і інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу” [1, с. 17]. Вперше проблема національної економічної безпеки була згадана у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, схваленій Верховною Радою України у жовтні 1996 р., і розглядалася лише у розділі “Боротьба із злочинністю” [2]. Ґрунтовніше питання економічної безпеки були висвітлені у Концепції (Основи державної політики) національної безпеки України, схваленій Верховною Радою України від 16 січня 1997 р. [3]. В березні 1998 р. прийнято Закон України “Про Раду національної безпеки і оборо-

ни України", яким визначені функції і повноваження головного, згідно з Конституцією України (стаття 107), координуючого органу в країні з питань національної безпеки [4]. В Законі України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. закріплено правові основи національної безпеки та принципи її забезпечення, систематизовано загрози національним інтересам і національній безпеці і, зокрема, в економічній сфері [5]. Міністерство економіки України 02. 03. 2007 затвердило "Методику розрахунку рівня економічної безпеки України", до якої включені основні індикатори стану економічної безпеки України, їх оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи обрахування інтегрального індексу економічної безпеки [6].

Етимологічно термін "безпека" походить із грецької і означає володіти ситуацією. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України трактує поняття економічна безпека як "стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави" [6, 2].

Зацікавленість проблемами економічної безпеки держави виникла спочатку у іноземних вчених. У 90-х роках минулого століття звернули увагу на цю проблему майже одночасно російські та українські економісти. Дослідження у галузі економічної безпеки, зроблені українськими науковцями, є ґрунтовними та всебічно розглянутими, проте визначення дефініції у кожного з них різняться, а інші дослідники доповнюють їх своїми баченнями та переконаннями.

Проте, незважаючи на те, що в світі існує ціла галузь науки, яка займається цими проблемами – еко-сестейт, у теоретичній концепції економічної безпеки не існує консенсусу. Серед науковців існують розбіжності щодо визначення поняття економічна безпека, її індикаторів та показників, граничних та порогових значень, зовнішніх та внутрішніх загроз. Це пояснюється тим, що розвиток (спад) економіки країни, зміни її зовнішньої та внутрішньої економічної політики є динамічними, тому галузь цієї науки потрібно постійно розвивати, вдосконалювати та аналізувати.

На переконання окремих науковців "економічна безпека – це стан держави, відповідно до якого забезпечена можливість створення, розвитку умов для плідного життя та зростання статку його населення, перспективного розвитку в майбутньому" [7, с. 52], або такий стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особистості, родини, держави [8, с. 3], а народ може суверенно, без втручання та тиску ззовні, визначати шляхи та форми свого економічного розвитку [10, с. 9].

На противагу їм В. Мунтіян під економічною безпекою вбачає "загальнонаціональний комплекс заходів, який спрямований на постійний та стабільний розвиток економіки держави та включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам" [9, с. 6]. А з погляду М. Єрмошенко, економічна безпека "ґрунтується на економічній незалежності, стабільності національної економіки, здатності до економічного саморозвитку, високому рівні самодостатності економіки [11, с. 5].

Своєрідних поглядів притримуються В. Третяк та Т. Гордієнко, вважаючи економічну безпеку як "одну з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Цей зв'язок передбачає свідому підтримку в державі визначених пропорцій між накопиченням ВВП та військовим будівництвом. Тобто економічна безпека є засобом захисту національних інтересів держави" [12, с. 8].

У науковій вітчизняній та зарубіжній літературі існує чимало інших визначень дефініції "економічна безпека" та, загалом, всі тлумачення зводяться до своєчасного виявлення загроз економічної безпеки і задоволення потреб індивідуумів, суб'єктів господарювання та держави.

Така різноманітність поглядів на економічну безпеку свідчить, що вона є складним поняттям, яке, на думку Д. Венцковського, "включає широке коло аспектів суспільно-економічного існування України" [13, с. 36]. На нашу думку, найбільш всеохоплююче економічну безпеку можна розглядати як сукупність умов, що дозволяють забезпечити здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси, протистояти зовнішнім економічним загрозам і використовувати конкурентні переваги у міжнародному поділі праці. Подібне тлумачення економічної безпеки характерне А. Сухорукову [14, с. 49].

Якщо проаналізувати наведені вище визначення терміна "економічна безпека", то можна дійти висновку, що кожне з них містить "захист, здатність держави, національної економіки протистояти зовнішнім загрозам". Тобто вплив глобалізації, регіоналізації, динамічність функціонування фінансових ринків можуть мати негативний вплив на економічний розвиток країни. Звідси, на нашу думку, похідною є зовнішньоекономічна безпека як найважливіша складова економічної безпеки.

Зовнішньоекономічна безпека є дослідженою в Україні мало, окремі науковці вивчають її складові, а комплексного аналізу стану зовнішньоекономічної безпеки не існує. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України трактує зовнішньоекономічну безпеку як "стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки

завдяки її активної участі у світовому розподілі праці” [6, с. 2]. В. Мунтіян вважає, що зовнішньоекономічна безпека полягає у мінімізації збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників, створенні сприятливих умов для розвитку економіки шляхом її активної участі у світовому розподілі праці, відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам [9, с. 275].

В основі зовнішньоекономічної безпеки лежить зовнішньоторговельна безпека країни. Проте тлумачень дефініції зовнішньоторговельна безпека, на жаль, є небагато. Зокрема, С. Пирожков вважає, що це “спрямованість держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників і мінімізувати заподіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту, забезпечувати відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним економічним інтересам” [15]. Багато науковців зразу розділяють її на безпеку експорту та безпеку імпорту і дають цим поняттям свої визначення.

Експортна безпека – це підтримання державою конкурентоспроможності продукції на вітчизняному ринку, відповідності експорту національним інтересам” [16, с. 294], “забезпечення його раціональної товарної структури та географічної збалансованості, конкурентоспроможності, відсутності дискримінації на зовнішніх ринках та спрямованості на забезпечення високого рівня добробуту нації” [9, с. 283]. А під імпоротною безпекою слід розуміти такий стан зовнішньої торгівлі, за якого країна не відчуває надмірної залежності від імпорту [16, с. 294].

Враховуючи, що головною складовою зовнішньоторговельної безпеки є безпека експорту та безпека імпорту, то можливі загрози для безпеки України можна подати в таблиці № 1.

На розвиток зовнішньоторговельної діяльності України, а також стан її безпеки вирішальним залишається вплив зовнішніх чинників. Після вступу України до СОТ уряд здійснив виконання взятих на себе зобов’язань щодо змін у торговельній політиці, проте полегшення доступу вітчизняних товарів до зовнішніх ринків не відбулося. Як зазначається в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [17, с. 73], потенціал членства в СОТ в аспекті експансії на зовнішні ринки практично вичерпано переважно через чинник протекціонізму та високої конкуренції на традиційних для України ринках. Не відбулося і поліпшення структури експорту, що проявилось у підвищенні вже і так надто високої концентрації експорту. Український експорт і в подальшому формується за рахунок шести груп галузей. Без змін залишилися й відповідні індикатори низької диверсифікації та низької технологічної місткості.

Таблиця 1
Загрози зовнішньоторговельній безпеці України [16, с. 285]

№	Найменування	Потенційні наслідки
1.	Зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі України	Зниження курсу гривні, збільшення запозичень за кредитами
2.	Деформація структури експорту – переважання сировини та низька частка продукції з високою доданою вартістю	Зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі й диспропорції між розвитком добувної та переробної промисловості
3.	Надмірна відкритість економіки України	Зростає залежність економіки від зовнішньоекономічної конюнктури
4.	Обмеження доступу країни на зовнішні ринки через запровадження іншими державами тарифних і нетарифних обмежень	Стримує експорт продукції та завдає збитки вітчизняним виробникам
5.	Обмежене коло партнерів у зовнішній торгівлі	Надмірна експортна та імпортна залежність від окремих країн
6.	Зростання імпоротної залежності України щодо високотехнологічного імпорту енергоносіїв	Зростання негативного сальдо
7.	Низький рівень конкурентоспроможності українських товарів	Негативно впливає на фінансові результати та інвестиційні можливості підприємств, їх позиції на світових ринках
8.	Недостатній рівень гармонізації українських стандартів зі світовими	Ризик запровадження нетарифних торговельних бар’єрів
9.	Низька обізнаність потенційних покупців українських товарів про експортні можливості України	Зниження експортних можливостей України
10.	Низький рівень рекламного та маркетингового забезпечення продажу українських товарів	Зменшення обсягу експорту
11.	Незадовільний стан фіто санітарного контролю експорту	Виникнення ризику запровадження нетарифних обмежень з боку партнерів
12.	Збільшення контрабанди	Скорочення вітчизняного виробництва
13.	Цінові коливання на зовнішніх ринках	Зростання вартості імпорту (зокрема, через зростання світових цін на енергоносії)

Найявна експортоорієнтована відкрита модель української економіки знаходиться в залежності від кон'юнктури світових ринків металопродукції, хімічних виробів, сільськогосподарської продукції та енергоносіїв. Як засвідчує практика, саме процес ціноутворення на цих ринках піддається найбільшому впливу економічного циклу і, за винятком сільськогосподарської продукції та продовольства, не має чітко вираженої тенденції до зростання. За період 2001-2010 років у структурі українського експорту, з огляду на його технологічну місткість, не відбулося суттєвого покращення.

Таблиця 2
Товарна структура експорту України з огляду на його технологічну місткість, %

Показники	2001	2005	2007	2008	2009	2010
Високі технології	3,7	2,2	2,9	2,1	3,1	2,6
Середні технології високого рівня	5,6	6,8	8,4	7,6	5,2	4,3
Середні технології низького рівня	68,4	71,6	68,9	68,7	60,7	62,2
Низькі технології	22,3	19,4	19,8	21,6	31,0	30,9

Джерело: розраховано автором на основі даних [18]

За минуле десятиліття найбільша частка загального обсягу експорту товарів припадає на продукцію нижче середнього і низького технологічного рівня. В 2010 р. загальна вартість експортних товарів середніх технологій низького рівня становила 62,2%, а низьких технологій – 30,9%. В останні чотири роки проявляється тенденція до зниження частки товарів високих технологій і середніх технологій високого рівня в загальному обсязі українського товарного експорту. Тобто проблеми диверсифікації експортоорієнтованого виробництва і його технічного оновлення залишилися і без їх вирішення не можна підвищити рівень конкурентоспроможності економіки України. Адже як свідчить світовий досвід, ефективність національних економічних систем значною мірою визначається їх інноваційною діяльністю, а приріст ВВП забезпечується створенням, випуском і реалізацією наукомісткої продукції і послуг.

Вирішення проблем інноваційного розвитку в Україні вимагає створення сучасних виробничо-технологічних центрів та модернізацію галузей, що існують. Значну роль у цьому можуть відіграти стимулювання випуску наукомісткої продукції та заходи, спрямовані на створення сприятливого інвестиційного клімату, формування необхідної інфраструктури і захист від іноземної конкуренції. Інноваційна модернізація економіки на основі впровадження як власних, так і закордонних передових технологій потребує суттєвої державної підтримки вітчизняних виробників високоякісних видів продукції і послуг, сприяння у створенні сприятливих умов для їх експорту. Одночасно слід враховувати, що інноваційні процеси неможливо забезпечити без послідовної інтеграції у світові ринки, у глобальні і регіональні технологічні та фінансові потоки.

Аналізуючи товарну та географічну структури імпорту, можна вказати на наявність низки чинників, які знижують рівень імпортової безпеки. Основними товарами імпорту у 2010 р. залишилися природний газ, частка якого у вартісному виразі становила 15,5% від загального обсягу товарного імпорту, а також предмети споживання. Імпорт здебільшого поступав з країн СНД (44,0%), Європи – 32,9% (в тому числі з країн Європейського Союзу – 25,4%) і Азії – 16,5%. Найбільші поставки імпорту здійснювалися з Російської Федерації – 36,5%, Китаю – 7,7%, Німеччини – 7,6%, Польщі – 4,6% і Білорусі – 4,2%.

З огляду на технологічну місткість імпорту товарів (таблиця 3) можна зазначити, що переважно на території України ввозяться товари середніх технологій низького рівня та низьких технологій. У товарній структурі імпорту їх частка протягом 2001-2010 років стабільна у межах 80-85%. Враховуючи наявний технологічний рівень вітчизняних підприємств, переважна більшість імпортованих товарів могла б вироблятися національними виробниками. Це б значно підвищило рівень економічної безпеки країни.

Таблиця 3
Товарна структура імпорту України з огляду на його технологічну місткість, %

Показники	2001	2005	2007	2008	2009	2010
Високі технології	4,9	5,4	4,2	3,5	4,8	6,8
Середні технології високого рівня	12,0	15,0	19,9	19,7	12,2	6,3
Середні технології низького рівня	66,7	62,9	61,9	61,9	63,3	67. 1
Низькі технології	16,4	16,7	14,0	14,9	19,7	19. 8

Джерело: розраховано автором на основі даних [18]

Позитивно вплинути на рівень економічної безпеки країни може диверсифікація поставок окремих груп товарного імпорту, особливо енергоносіїв (природного газу, нафти і нафтопродуктів).

Висновки. Зовнішньоторговельна безпека – це синергетичне поняття, яке комплексно відображає узагальнений стан її складових і досліджувати яку необхідно через систему індикаторів, національних економічних інтересів, чинників та загроз. Здійснена оцінка й аналіз зовнішньоторговельної безпеки як складової економічної безпеки країни дозволяють стверджувати, що її рівень значною мірою визначається станом експортної та імпортної безпеки. Відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним інтересам України, забезпечення її раціональної товарної та географічної збалансованості, підвищення технологічної місткості експорту та імпорту сприяє підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної економіки і посиленню економічної безпеки країни.

Література:

1. Конституція України. Прийнятий на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Програма діяльності Кабінету Міністрів України, схвалена Верховною Радою України 15 жовтня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=39485&cat_id=39407.
3. Концепції (Основи державної політики) національної безпеки України, схвалені Верховною Радою України від 16 січня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/F970003.html.
4. Закон України “Про Раду національної безпеки і оборони України” від 05. 03. 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.rainbow.gov.ua/content/zakon_rnbou.html.
5. Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19. 06. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/anot/964-15>.
6. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Міністерством економіки України 02. 03. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.
7. Пастернак-Таранущенко А. Экономическая и национальная безопасность Украины [Текст] // Экономика Украины. – 1994. – № 2. – С. 51-57.
8. Бинько И., Шлемко В. Как обеспечить экономическую безопасность Украины? [Текст] // Всеукраинские ведомости. – 1997. – 138 (810). – С. 3-8.
9. Мунтян В. І. Економічна безпека України [Текст] / В. Мунтян. – К. : Лібра, 1999. – 463 с.
10. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: монография / А. Козаченко, В. Пономарев, А. Ляшенко / [Текст] // К. : Лібра, 2003. – 280 с.
11. Ермошенко Н. Н. Определение угрозы национальным интересам в финансово-кредитной сфере / Н. Ермошенко [Текст] // Экономика Украины. – 1999. – № 1. – С. 4-12.
12. Третяк В., Гордієнко Т. Економічна безпека: сутність та умови формування / В. Третяк, Т. Гордієнко / [Текст] // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 6-8.
13. Венцковський Д. Ю. Методика оцінки впливу експортної торгівлі на стан економічної безпеки України / Д. Венцковський / [Текст] // Вісник академії митної служби України. Серія: “Економіка”. – 2009. – № 2. – С. 35-46.
14. Сухоруков А. Методологія оцінки рівня економічної безпеки / А. Сухоруков // Вісник КНТЕУ. – 2004. – № 1. – С. 49-63.
15. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / [Текст] / С. Пирожков // НШПМБ. – К. : 2003. – 42 с.
16. Система економічної безпеки держави [Текст] / Під заг. ред. д. е. н., проф., заслуженого економіста України А. Сухорукова // Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К. : ВД “Стилос”, 2009. – 685 с.
17. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період: аналітична доповідь / [Текст] / І. Клименко, О. Федірко, І. Ус // К. : НІДС, 2011. – 120 с.
18. Державна митна служба України. Митна статистика. Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих груп товарів за кодами УКТЗЕД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/dmsu/control/cstat/12a/showstat>.